Ubåtsfrågan
– sanningen finns i betraktarens öga

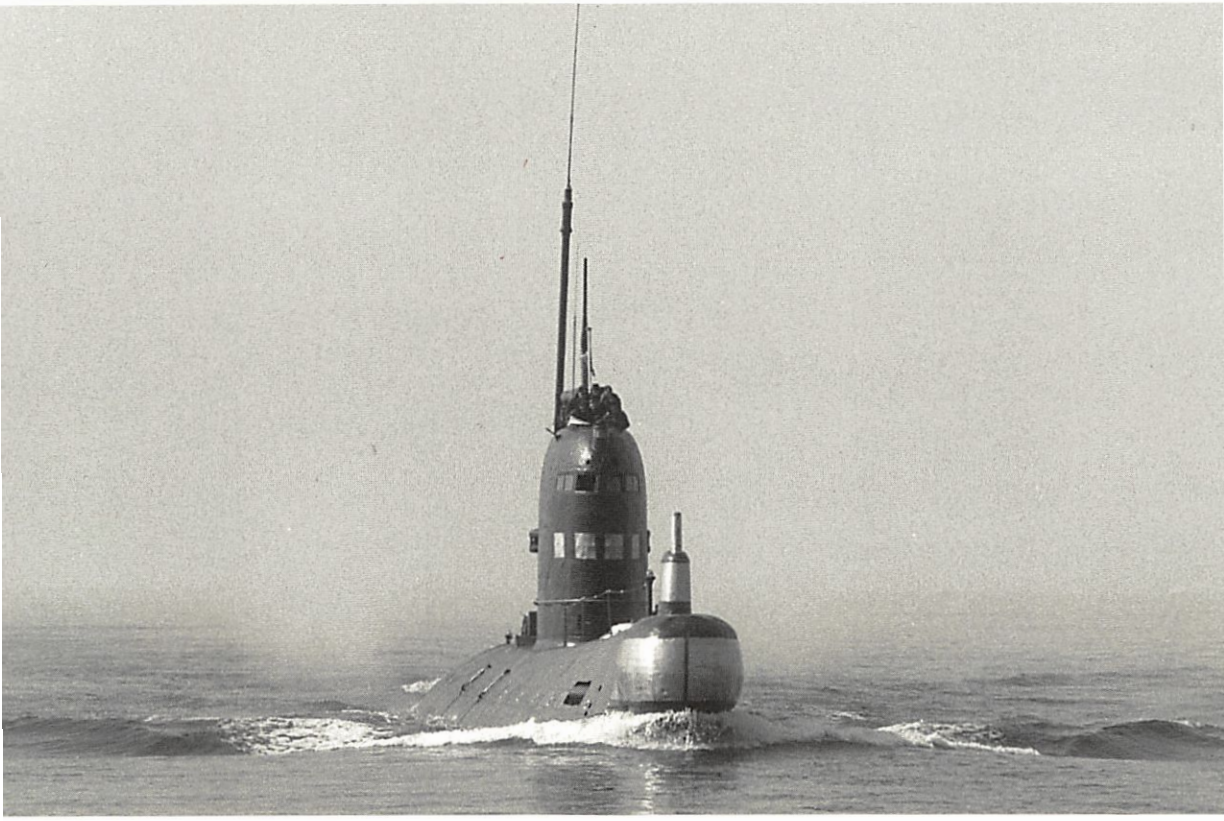

Bengt Gustafsson

CRISMART
Nationellt Centrum för Krishanteringsstudier

FÖRSVARSHÖGSKOLAN

BENGT GUSTAFSSON

Ubåtsfrågan

– sanningen finns i betraktarens öga

Forskningsprojektet Försvaret och det kalla kriget (FOKK),
Publikation nr 4
I samverkan med CRISMART

Omslagsbild: Sovjetisk ubåt fotograferad av svenskt spaningsflyg 3 juli 1986 i Östersjön. Fst/Info.

ISSN: 1652-5388 Forskningsprogrammet Sveriges försvar och det kalla kriget (FOKK), (vittnesseminarier och dokumentation).
ISBN: 91-85401-20-X

Publikation nr 4

Författare: Bengt Gustafsson
Redaktör: Kent Zetterberg
Bilderna i boken är hämtade från Fst/Info arkiv.

Boken är utgiven i samarbete med Crismart (Nationellt Centrum för Krishanteringsstudier).

© Försvarshögskolan och författaren 2005
Mångfaldigande av innehållet i denna bok är enligt lagen om upphovsrätt förbjudet utan medgivande av Försvarshögskolan.

Tryckt av Elanders Gotab AB 48240, Vällingby 2005.

Förord

I och med försvarsbesluten 2000 och 2004 har det svenska försvaret fått en markant ändrad inriktning än vad som rådde under det kalla kriget. Det stora massförsvaret med inriktning på invasionsförsvar ersätts nu efterhand med ett litet, "flexibelt, professionellt insatsförsvar" (FB 2004) med en personal kring 30 000 personer plus hemvärnet. (*"Från folkförsvaret till insatsförsvaret"*). Därmed kan, sett ur försvarets synvinkel, en punkt sägas ha satts för en epok i den svenska militärhistorien.. Mot den bakgrunden är det angeläget, att medan tid är, genomföra forskning kring det svenska invasionsförsvaret sådant det var uppbyggt under det kalla kriget.

Forskningsprojektet Försvaret och det kalla kriget (FOKK) är ett samarbetsprojekt mellan Försvarshögskolan (FHS), Kgl. Krigsvetenskapsakademin och Kgl. Örlogsmannasällskapet . Det startade under 2003 och har, trots svag finansiering, nu igång en rad verksamheter. Forskningsledare och samordnare från FHS är professor Kent Zetterberg och docent Lars Ericson. FOKK behandlar säkerhetspolitiska, strategiska, operativa och taktiska frågor men även frågor kring organisation, militärteknik och utbildning. FOKK arbetar med dokumentation, vittnesseminarier och vetenskapliga rapporter. Hittills har fyra vittnesseminarier (försvarsgrenarna respektive operationer) genomförts.

I FOKK- serien publiceras nu general Bengt Gustafssons (ÖB 1986–1994) syn på ubåtsfrågan och frågor kring den politiska och militära ledningen. Hans manus med titeln *"Ubåtsfrågan- sanningen finns i betraktarens öga"* ger intressanta perspektiv och tolkningar på de civilmilitära relationerna i ubåtsfrågan och på en rad sakfrågor inom temat.

Bengt Gustafsson är kritisk mot en rad tolkningar och påståenden i ubåtsfrågan i en rad publikationer och memoarer men även i den säkerhetspolitiska statliga kommissionen, den s k Ekéuskommissionen, (*Ubåtsutredningen*, SOU 2001:85,slutrapport *Fred och säkerhet*, SOU 2002: 108). Hans rapport stödjer sig på samtida dokument, litteratur och egna minnesbilder. Den kan ses som ett viktigt bidrag i ubåtsfrågan från en av de viktigaste samtida aktörerna. Den förtjänar väl att publiceras som ett bidrag till en av de mest omdiskuterade frågorna i det kalla krigets svenska säkerhetspolitik och försvaret till havs.

Den intresserade läsaren kan jämföra Bengt Gustafssons version i saken med den numera rätt omfattande litteraturen kring ubåtsfrågan. Litteraturlistan i slutet av rapporten ger ett antal hänvisningar, men här finns många fler alster tryckta. Det bör till sist påpekas att FHS som myndighet är neutral i sakfrågan.

Professor Kent Zetterberg
FHS/ ISS

Inledning

Efter en orientering vid Försvarshögskolan råkade jag på utvägen i korridoren bredvid matsalen få syn på en glasmonter i vilken forskningsprogrammet CRISMART ("Crisis Management Research and Training") vid FHS ställer ut sina publikationer. En rubrik fångade mitt intresse: "Ubåtsfrågan". Eftersom jag onekligen sysslat med den en del ringde jag senare upp Crismart och bad att få ett exemplar av denna "volym 21" (denna benämning användes i fortsättningen för hänvisning till publikationen) för att se vad de hade att säga om denna fråga så här långt efteråt.

Vad jag så småningom läste fick mig att söka upp den då ansvarige för verksamheten, professor Bengt Sundelius, för att kommentera en del av de beskrivningar i dokumentet som berör händelser jag varit med om. Vid mötet deltog på min önskan fil.dr Fredrik Bynander, Uppsala universitet och Försvarshögskolan, som forskar i frågan.

I volym 21 redovisas inläggen vid en diskussion som hölls den 18 januari 2002 mellan 27 experter och beslutsfattare som varit engagerade i frågan och mot bakgrund av ambassadör Rolf Ekéus utredning från 2001.-02. Vid mitt möte på Crismart fick jag ta del av en del andra dokument, bl a Crismart:s volym 8, *"Minkar eller ubåtar"*, samt den doktorsavhandling som Bynander försvarat vid Uppsala universitet, *The rise and fall of the submarine threat : threat politics and submarine intrusions in Sweden 1980–2002*, akad.avh., statsvetenskap, Uppsala 2003 I den senare fanns bl a en del citat från Ingvar Carlssons första memoarbok från 1999, *"Ur skuggan av Olof Palme"*, som jag fann överraskande.

Jag hade förut bara läst recensioner av denna, men blev nu intresserad av att studera boken själv, vilket ledde vidare till att läsa om rapporten från Ubåtskommissionen (SOU 1995:135) och ovan nämnd utredning av Ekéus. Den senare, kallad *"Perspektiv på ubåtsfrågan"* (SOU 2001:85), hade jag bara läst sammanfattningen av tidigare, efter att ha varit lyssnare vid hans presskonferens i Rosenbad och en diskussion mellan Rolf Ekéus och Carl Bildt på Utrikespolitiska Institutet. Sammantaget ledde studiet av dessa publikationer till att jag bad Sundelius att få lämna detta skriftliga bidrag till en eventuell fortsatt utvärdering av krisfenomen i ubåtsfrågan.

I sin programförklaring säger nämligen det nationella centrat för krishanteringsstudier att det "utbildar inför och sprider kunskap om nationell och internationell krishantering" samt att man "bygger broar mellan praktiker och forskare i syfte att stärka den nationella och europe-

iska krishanteringsförmågan". Slutsatser dras från de beskrivna praktikfallen. För att kvaliteten i dessa slutsatser skall bli så bra som möjligt bör beskrivningarna över vad som inträffat vara så allsidigt belysta som möjligt. I detta syfte tar jag i det följande upp fyra olika huvudfrågor, som jag tycker bör bli belysta också från mina erfarenheter, som en av aktörerna.

Dessa huvudfrågor avhandlar försvarsmaktens rapportering till regeringen, särskilt rapporten hösten 1987, misstaget med kavitationsljudet från 1992 samt min uppfattning om Ubåt 137 (som jag också kallar den då de flesta svenskar är vana vid denna benämning; egentligen hette den ju S 363.)

Stockholm i maj 2005

Bengt Gustafsson
General, ÖB 1986–1994

Varför dessa frågor?

Ingvar Carlsson skriver rätt dramatiskt om händelserna hösten 1987, då jag för första gången med eget namn skulle lämna en rapport om min uppfattning som myndighetschef vad gällde ubåtskränkningarna. (Jag använder uttrycket "med eget namn" därför att många, inte minst pressen, ofta inte uppfattar skillnaden mellan myndighet och person. Det är klart att personen har ansvar för vad myndigheten säger och gör, men det finns nyanser. Jag ställer för mig själv stora krav på en text undertecknad med mitt namn, vilket har kostat mig mycket "kriarättande" genom åren.) I *"Ur skuggan av Olof Palme"* skriver sålunda den f d statsministern /sid 91/ i den omfattande redogörelsen om ubåtsfrågan:

(utg. av Hjalmarson & Högberg)

"Frustration och desperation ...

Onsdagen den 25 november 1987 hade ÖB Bengt Gustafsson och försvarsstabschefen Torsten Engberg en föredragning för försvarsminister Roine Carlsson. ÖB ville förhandsinformera försvarsministern om sin kvartalsrapport, som skulle föredras vid en allmän beredning följande dag. ÖB tänkte inför regeringen säga att det enligt hans mening fanns tillräckligt med indicier för att Sverige skulle kunna peka ut Sovjetunionen som ansvarig. ÖB medförde endast ett handskrivet utkast till rapport, som användes för föredragningen inför försvarsministern. Något övrigt material redovisades inte. Förmodligen var ÖB under hårt tryck från den grupp som analyserat kränkningarna under 1987.

Genom Roine Carlssons medarbetare blev jag omedelbart informerad om vad som var på gång. Jag gick i taket över denna vårdslösa och ansvarslösa handläggning från militärens sida. Mitt besked blev att jag inte accepterade någon överrumplingsaktion från försvarsmakten, att frågan skulle beredas ordentligt innan den fick föredras i regeringen, att jag inte tänkte gå med på någon nationalitetsbestämning utan klara bevis. Om så var nödvändigt tänkte jag sätta hårt mot hårt. För att inga missförstånd skulle råda träffade jag och Roine Carlsson den 2 december 1987 ÖB och Torsten Engberg."

(I not anges som kontrollkälla samtal med Nils Gunnar Billinger våren 1999.)

Då min uppfattning om händelseutvecklingen hösten 1987 är en annan, vill jag för att nyansera bilden beskriva verkligheten ur mitt perspektiv. Många av de som deltog i arbetet finns ännu kvar i livet och kan säkert också bidra. Några av de yngre kan ha mer klara minnesbilder än oss äldre. Min version återfinns nedan i ett första sakavsnitt under rubriken "*1987 års rapport*". I denna tar jag upp huvuddelen av de skiljaktigheter jag har i förhållande till Ingvar Carlsson i ubåtsfrågan. Några frågor har dock brutits ut och redovisas i sammanhang med kompletteringar jag vill ge till övriga publikationer.

Ingvar Carlsson säger i avsnittet "Ett bokslut utan punkt" /sid 118/ att också hans uppfattning är att det fanns ubåtskränkningar. "Det skedde dock i långt mindre omfattning än den militära rapporteringen utgick ifrån." Försiktigtvis anger han inte vilken militär rapportering som avses. Sanningen är att Ubåtskommissionens rapport 1995 i stort har samma konstaterade antal kränkningar som myndigheten ÖB, (utom ett mindre antal rapporter om ett kavitationsljud, vars koppling till minkar blev känt först från 1994 och som jag återkommer till). Kommissionen är dock inte oskyldig till den uppfattning som Ingvar Carlsson gör sig till tolk för. Även Fredrik Bynander har i varje fall i mitt tidiga exemplar av hans doktorsavhandling gjort sig skyldig till en misstolkning av tabellen på sidan 34 i utredningen, som anger att det finns 118 rapporter mellan 1981 och 1994 med klassificeringen (1). Ej heller kommissionen anger explicit vilken sorts rapportering som avses, men om man studerar de följande sidorna förstår man att det är organisationens rapportering till Försvarsstaben, dvs före MAna:s analys (se nedan), beredning med underrättelsetjänstens ledning och CM samt godkännande av ÖB, som avses. Efter analys och beredning kvarstår betydligt färre indikationer som förklaras som "konstaterade". Den marina analysgruppens (MAna) uppgift var att "sålla agnarna från vetet". Denna fråga behandlas närmare i ett andra avsnitt benämnt "*En maximalistisk rapportering*"; ett uttryck som förekommer i ovan nämnda volym 21.

I det tredje avsnittet, kallat "*Ljudindikationer och minkar*", tar jag upp misstaget med minkarna och de kompletteringar jag har till denna

fråga. bl a tar jag upp FOA:s roll 1992 i klassificeringen "ubåt", som institutionen i alla redogörelser jag råkat se på något sätt har lyckats befria sig från ansvar för. Vidare tar jag upp kopplingen till Carl Bildts brev till Boris Jeltsin från 1994, när FOA ändrar sig beträffande kavitationsljudet. Detta bl a för att den ovan angivna volym 8 är otydlig när det gäller tidsordningen av händelser.

Ambassadör Rolf Ekéus tar inte ställning till om den s k U 137 kränkte oss avsiktligt eller ej. Ingvar Carlsson är osäker /s 114/ sedan han i arbetet med boken förhörde sig med kommendör Karl Andersson. I det fjärde avsnittet benämnt "*Ubåt 137 och nationalitetsfrågan*" redovisas min syn på dessa båda frågor, men också ett par andra frågor där jag vill komplettera Ekéus bild inför framtida forskning.

I avslutningen försöker jag förstå varför landets f d statsminister skriver det han gör om hösten 1987.

1987 års rapport

Kort efter det att jag tillträdde som ÖB den 1 oktober 1986 föreslog den dåvarande försvarsstabschefen Bror Stefenson att han skulle svara för och för myndigheten ÖB underteckna den rapport om främmande undervattensverksamhet under sommaren 1986, som inom kort skulle redovisas för regeringen. Jag accepterade detta erbjudande då jag hade mycket annat att sätta mig in i i början och då jag ville sätta mig särskilt noga in i denna fråga innan jag tog ställning till förekomst, omfattning och nationalitetsfrågan.

Till saken hör att min företrädare Lennart Ljung och jag under sommaren, vid de successiva överlämnandediskussionerna, kommit överens om att utelämna denna fråga, då vi bägge tyckte att den var så svår och viktig att jag borde närma mig den utan att ha blivit serverad en uppfattning. För en utomstående kan det möjligen uppfattas som konstigt att en tidigare MB inte redan hade en klar uppfattning i frågan. Det beror på två saker, dels var jag MB i milo ÖN, som var mindre utsatt för denna verksamhet än övriga militärområden och dessutom saknade ett marint fredsförband; dels var inga detaljer uppe till diskussion i Militärledningen på den tiden, på grund av den sekretess som ÖB och marinen ålade frågan och den centralstyrning som utövades direkt från försvarsstaben mot den marina regionala och lokala organisationen.

Nå, jag beställde sålunda som underlag för nästa rapport 1987 – som skulle bli den första jag skrev under för myndigheten ÖB – en sammanfattning om våra kunskaper om ubåtskränkningarna. Under tiden läste jag den dokumentation som fanns från tidigare år, bl a tidigare incidentrapporter och de utredningar som fanns i anslutning till större incidenter, som Hårsfjärden 1982 och Karlskrona 1984, för att före den kommande fördragningen ha en egen uppfattning som underlag för frågor och diskussion.

Efter dessa studier och en första föredragning av det underlag jag begärt av Underrättelsesektionen med MAna tog jag ställning för att även jag ansåg att vi hade ubåtskränkningar. Jag uttrycker mig så, därför att jag mot bakgrund av den kluvna massmediabilden faktiskt hade gått in i mina utvärderingar med öppet sinne. Jag talade fortfarande inte med Lennart Ljung i frågan och läste inte hans dagbok förrän senare, då ryktena om ett medvetet utsläpp av en ubåt från Hårsfjärden och utpassagen av en amerikansk ubåt i Öresund dök upp igen. Då var tyvärr Lennart död, så jag kunde inte få svar på de frågor jag hade angående vissa kryptiska anteckningar, som kunde gälla just nationalitetsfrågan.

Innan jag går vidare behöver jag förklara bakgrunden till ett möte i försvarsdepartementet mellan utrikesministern, Sten Andersson, min egen minister Roine Carlsson och mig, som enligt min bibehållna kalender från 1987 ägde rum redan den 11 september 1987, dvs långt innan någon regeringsföredragning var aktuell. Detta är det enda tillfälle då jag under mina knappt åtta år som ÖB ensam träffar dessa båda ministrar tillsammans på försvarsdepartementet. Därav mitt tydliga minne av ändamålet. Anledningen är speciell och har en bakgrund.

Långt innan jag blev utnämnd råkade jag träffa Sten Andersson vid en middag och fann honom lätt att prata med. Innan jag tillträdde som ÖB hade jag tagit mig före att skriva ett strategiskt bedömande för att strukturera mina egna tankar om vår säkerhetspolitiska situation och de hot vi kunde ställas inför. Inte minst mot bakgrund av att vi träffats tidigare kändes det naturligt för mig att överlämna detta opus till landets utrikesminister och be honom att titta på det, eller att ge det till någon på UD för granskning. Efter en – två månader fick jag tillbaka dokumentet utan någon annan egentlig kommentar än att det var "OK". Om Sten Andersson eller någon annan verkligen hade läst det och med eftertanke vet jag förstås inte, men ville i varje fall då gärna tro det.

Normalt träffades Roine Carlsson och jag ensamma en gång i veckan och informerade varandra om det vi tyckte den andra borde veta om vad som hänt eller planerades. Detta skedde vid den här tiden ganska ofta på måndag morgon vid mitt frukostbord på Karlberg eller – och i allt större utsträckning – hos Roine på departementet. Som framgår var dessa möten informella, men jag brukade anteckna stödord på en minneslapp. (Ingvar Carlsson gör stor sak i sin bok av att jag endast hade ett handskrivet, som han säger, utkast med mig hos försvarsministern. Men även föredragningar för samlad regering i allmän beredning genomförde jag normalt också ensam och med stödord på ett papper samt i ubåtsfrågan ett urval av bilder från MAna:s föredragning för mig. Jag tror på föredragningar och tal från egen fatabur. Det bör ju för övrigt vara ett kvitto på att man som chef har satt sig in i frågan.)

Första gången jag orienterade Roine Carlsson om min uppfattning i ubåtsfrågan hösten 1987 måste ha varit vid ett sådant informellt möte mellan oss båda (sannolikt den 9 september kl 1600). Försvarsministern råkade tidigt i affekt, verklig eller låtsad kan jag inte avgöra, och körde ut mig. Vad jag sagt i detta ögonblick minns jag inte, men det kan naturligtvis ha gällt vår uppfattning i nationalitetsfrågan. Jag ville emellertid, precis som Ingvar Carlsson säger, men i god tid (!) orientera min minister om var jag stod i frågan. Det senare kunde inte fullföljas vid detta tillfälle. Jag kom då på tanken att ringa Sten Andersson, som jag för övrigt haft en sedvanlig allmän orientering och diskussion med omedelbart före Roine Carlsson den 9, och be honom att ordna ett möte mellan oss tre, som alltså ägde rum fredagen den 11 september mellan kl 14 och 16. Jag måste senast då ha redogjort för försvarets interna dis-

kussion i nationalitetsfrågan och angivit att det mesta talade för att det var WP, i första hand Sovjetunionen.

Bland argumenten mot att det var en Natostat ansåg jag själv det starkaste vara de politiska konsekvenserna, både in- och utrikes-, av om en sådan stat blev avslöjad som medvetet kränkande en neutral stats territorialvatten. Det Västtyska agerandet vid två-tre kränkningar under min ÖB-tid talar för rimligheten av denna bedömning, medan Sovjetunionens agerande under det kalla kriget, med de då senaste exemplen från Afghanistan och Polen, talade för att Sovjetunionen inte hesiterade av dessa skäl.

Innebar då en redogörelse av vilken diskussion vi förde i nationalitetsfrågan en förväntan att regeringen skulle offentliggöra denna slutsats eller att jag i annat fall själv hade för avsikt att offentligt säga att ÖB hade en bestämd uppfattning i frågan? Jag återkommer till detta i avslutningen.

Enligt min sekreterares sparade kalender är försvarsstabschefen och jag hos försvarsministern den 25 november från kl 1210. Samma dag skulle jag enligt min kalender ha lett en heldag med Opstudie 5 i Östersund, men detta är överstruket. Både detta och den ovanliga tidpunkten på den normala lunchrasten talar för att mötet bestämts sent före sitt genomförande. Skälet till detta vet jag inte, men det talar för att initiativet kom från Roine Carlsson. Vad detta i så fall kunde bero på återkommer jag också till.

Ingvar Carlsson säger i sin bok /sid 92/: "Regeringens motdrag blev att tillsätta en egen granskningsgrupp bestående av Hans Dahlgren från statsrådsberedningen, Jan Eliasson från utrikesdepartementet och generalmajor Bengt Wallroth från försvarsdepartementet." Han kanske inte vet om att jag vid föredragningen den 11 september föreslog för Sten Andersson och Roine Carlsson att de båda själva skulle konfrontera analysgruppen resp underrättelsesektionen utan mitt deltagande, för att kunna bilda sig en egen uppfattning. Vad jag förväntade mig var i första hand ett klart offentligt erkännande av att vi hade ubåtskränkningar. Detta mot bakgrund av de diskussioner som fördes på olika håll efter Karlskronaincidenten och Bodströmaffären. I nationalitetsfrågan ansåg jag ju också att det mesta talade för Sovjetunionen, men bevisat var det inte mer än vad gällde U 137. (Till saken hör att just då visste man inte var bandet från Hårsfjärden var; det band som använts i Sven Anderssons utpekande av Sovjetunionen och som Emil Svensson senare skulle använda i samtalen med Ryssland.)

För mig var det inte förvånande att statsråden istället skickade några betrodda handläggare enligt ovan. Jag var ju från min tjänstgöring i regeringskansliet i början av 80-talet van vid att de inte själva ställde upp i t ex regeringskansliets totalförsvarsövningar. Så mycket för tillkomsten av "motdraget".

Den s k granskningsgruppen skrev enligt Carlsson /sid 93/ aldrig någon rapport utan föredrog direkt för sina ministrar. (Ekéus däremot uppger /sid 207/ att Dahlgren överlämnat en odaterad PM till honom den 5 april 2001. Mer därom längre fram.) Jag fick i varje fall ingen skriftlig feedback vare sig 1987 eller senare, men däremot också en föredragning den 8 december 1987. Vi använde enligt mitt minne inte särskilt lång tid till diskussionen om kränkande nation. Däremot talade vi länge om en kränkning, som vi hade olika uppfattning om hur man skulle tolka. Till incidenten hörde både ett typljud och en aktiv "hydrofonbild" av en tydlig ubåt. Problemet var tidsmellanrummet mellan händelserna, som var drygt 30 minuter, och vi kunde inte komma överens om att händelserna hörde ihop. Jag återkommer till denna fråga i avsnittet om ljudindikationer.

I sina memoarer /sid 93–94/ säger Ingvar Carlsson att han är nöjd med att ha avvärjt en illa underbyggd nationalitetsbestämning och att "en månad senare hade Anders Mellbourn en initierad artikel i Dagens Nyheter med redogörelser för ÖB:s analysgrupp och regeringens beredningsgrupp. Anders Mellbourn konstaterar att förfarandet är unikt i 1980-talets ubåtskränkningshistoria. Avslöjandet ledde inte till några hårda ord mellan regeringen och försvarsmakten. Inte ens enskilda marinofficerare luftade något missnöje." Ingvar Carlsson borde nog kommen så långt ha frågat sig om han mindes rätt. Det var ju redan under hösten känt i försvarsmakten att jag tagit initiativet till att regeringskansliet blandades in under höstens färdigställande av rapporten. Han kunde också ha valt att citera två underledare i DN från den 21 januari resp 13 februari (1988) som bl a säger:

> "I en intervju i dagens tidning hävdar emellertid general Bengt Gustafsson att det var han själv som föreslog att regeringen skulle bereda ärendet inom regeringskansliet. Det skedde i enlighet med nuvarande ÖB:s uppfattning att bedömningar om vem som kan vara kränkande nation ska göras av regeringen och inte militären...
>
> ...Av hans egna uttalanden framgår att ett syfte med begäran om en särskild regeringens beredningsgrupp var att statsministern hos de anställda i försvaret skulle undanröja 'en viss osäkerhetskänsla om var den politiska ledningen står'...
>
> ...ÖB vill ju själv att regeringen och han skall pröva vilka politiska och militära syften som kan ligga bakom kränkningarna för att om möjligt komma fram till gemensamma värderingar."
>
> Respektive ..."Även de som är starkt missnöjda över att inte heller denna gång någon främmande makt utpekats som inkräktare på svenskt inre vatten godtar numera att den extra granskningen skedde på ÖB:s begäran"...

Rolf Ekéus förbigår också DN-kommentarerna och säger i sin sammanfattning /sid 17/: "Med sin rapport från 1987 framförde ÖB till regeringen att det fanns skäl för att offentligt redovisa en bestämning om kränkande nation, dvs Sovjetunionen." Även inne i utredningen formu-

lerar sig Ekeús – trots mina faktiska formuleringar i rapporten till regeringen – som om det vore helt klart att jag försökte framtvinga ett sådant offentligt uttalande. Detta påstående underbyggs i texten /sid 206/ med: "Enligt statsminister Ingvar Carlsson och dåvarande försvarsstabschefen Engberg hade Överbefälhavaren i början av december till regeringen framfört sin uppfattning att det var tid att offentligt redovisa en nationalitetsbestämning, dvs Sovjetunionen." Mindre jäviga vittnen torde finnas.

Även min kalender visar att Torsten Engberg och jag träffade stats- och försvarsministern den 2 dec. Något särskilt minne från detta möte har jag inte, så det kan inte ha varit utmärkande infekterat. Det var ju också två och en halv månad efter min första orientering för Roine Carlsson och efter det att granskningsgruppen påbörjade sitt arbete. Den 18 december går det – samtidigt med att den skriftliga rapporten expedieras till regeringen – ut en kopia inom försvarsmakten, bl a till försvarsgrenschefer och militärbefälhavare. I denna ingår inte den bilaga som utgör underlaget till regeringen vad gäller nationalitetsfrågan.

I missivet (=av mig undertecknad egenhändigt i detalj godkänt formulerad huvudhandling) sägs: "Försvarsmakten har inget enskilt bevis som med säkerhet fastställer inkräktarens nationalitet. Underlag (indicier) för att bedöma nationalitet och syften har delgivits regeringen i särskild ordning."

Jag återkommer i avslutningen till Ingvar Carlsson påståenden om rapporten 1987, men vill redan i detta avsnitt ta upp en del andra frågor från memoarboken som inte bör hänvisas till de följande avsnitten.

Inför rapporten 1987 frågade jag mig vad det var för signalspaning som Ubåtsskyddskommissionen åberopat. När jag frågade FRA fick jag emellertid till svar att de inte hade något som band Sovjetunionen till Hårsfjärdenincidenten. Genom Carl Bildt och Mikael Sahlin, som varit kommissionens sekreterare, fick jag så småningom klart för mig att det var marinens eget signalspaningssystem som svarat för uppgiften, vilket var tråkigt, då det hade varit bra med bevis från en tredje part. Ingvar Carlsson säger /sid 115/ om detta att "Försvarets Radioanstalt har *eftertryckligt* (min kursivering) dementerat uppgifterna i Ubåtsskyddskommissionen,..." (från 1983) med hänvisning till Ubåtskommissionen (från 1995).

När jag läser den senares beskrivning /sid 162/ står det att "Radioanstalten tillägger att det faktum att det finns kombinationer av parameterdata som kan identifiera rysk ubåtsradar dock innebär att man inte kan utesluta möjligheten att Marinens identifiering av Snoop Plate är korrekt." Vad Ubåtskommissionen senare säger /sid 280/ är att *den* (min kursivering) inte funnit sådana parameterdata. Det är något annat än vad Ingvar Carlsson påstår.

Parallellt med dessa händelser pågick förhandlingar mellan Sverige och Sovjetunionen om gränsdragningen mellan våra respektive länders ekonomiska zoner öster om Gotland. Premiärminister Ryzjkov skulle komma på besök i januari året efter, och stora förhoppningar ställdes på att en för Sverige gynnsam uppgörelse skulle kunna komma till stånd i samband med detta besök, vilket det också gjorde. Uppgörelsen var av vital betydelse också för försvarsmaktens lösande av sina uppgifter, inte minst dess underrättelsetjänst. (Jag deltog också del av tiden i ett möte som utrikesministern den 31 augusti hade med partiledarna från oppositionen. Min uppgift var väl att förklara att försvarsmakten var nöjd med den uppgörelse som var på gång, vilket vi var.) Det är klart att enbart rykten om att försvarsmakten kort före detta besök skulle anse sig ännu en gång kunna peka ut Sovjetunionen var ovälkomna och kunde vålla "frustation och desperation" i regeringskansliet.

Ingvar Carlsson hade tidigare besökt Sovjetunionen (i ett för Olof Palme egentligen planerat besök), då bland annat premiärminister Ryzjkov inbjöds till Sverige. Vår statsminister tog naturligtvis upp regeringens syn på ubåtskränkningarna. Samtliga samtalspartners förnekade inte oväntat att Sovjetunionen hade kränkt svenska vatten, bl a generalsekreterare Gorbatjov själv, mer än när U-137 "av misstag" kommit in i Karlskrona skärgård.

Eftersom Michail Gorbatjov /sid 58/ "kraftfullt dementerat alla spekulationer om att de sovjetiska militärerna bedrev ubåtsspaning på svenskt område utan den politiska ledningens vetskap" ansåg Ingvar Carlsson enligt memoarerna att denne "nu hade stängt alla bakdörrar" och att det politiska priset efter en avslöjad kränkning skulle bli högre: "Sovjetiska förslag om att göra Östersjön till fredens hav, propåer om nedrustning och samarbete skulle inte bara i Sverige utan i hela omvärlden upplevas som cynisk propaganda utan verklig mening."

Trodde Ingvar Carlsson också som statsminister på att en sådan beskrivning var den politiska verklighet han levde i? Litet längre fram /sid 89/ säger han:

> "Å andra sidan. Jag tänkte inte låta mig förledas till någon naivitet. Var det trots allt så att dessa personer ljög mig rakt upp i ansiktet?"

För att göra närmre bekantskap med den sovjetiska byråkratin sätt att vara kan man läsa en annan memoarbok, nämligen den sovjetiska ambassadören under ubåtskränkningarnas 80-tal Boris Pankins *"De sista hundra dagarna"* från 1992. Han skriver t ex om sina erfarenheter: "För oss hade det blivit något invant och naturligt att officiellt kämpa för mål som enligt mångas förmenande inte hade något gemensamt med våra, eller rättare sagt våra högsta ledares, verkliga avsikter och sinnesstämningar. Ta t ex Helsingforsprocessen, konferensen om säkerhet och samarbete i Europa, som vi envetet hade försökt få till stånd i många

års tid. Helsingforsdokumentets grundsatser – speciellt i "den tredje korgen" – hade vi ingen som helst avsikt att följa. I varje fall inte på Brezjnevs tid. Men vi hade fått en unik chans att triumferande bege oss till Helsingfors, inför hela världens blickar hovera oss vid samma bord som ledarna från nästan hela norra halvklotet och underteckna ett dokument som de skulle skriva om i alla läroböcker i historien."

Hans första utlandsbesök som kortvarig sovjetisk utrikesminister – efter kuppförsöket mot Gorbatjov sommaren 1991 – gick till "hans älskade" Sverige. Vid en presskonferens under detta besök kommer naturligtvis ubåtsfrågan upp. Pankin skriver /sid 224/ om denna:

> "...Och dessutom: om våra militärer av något slags yttersta nationella säkerhetsskäl ansåg sig kunna ljuga för den svenska sidan, måste de väl ändå säga sanningen till sitt lands ambassadör?! Jag har senare kommit att få en annan syn på saken på grund av mitt arbete i Tjeckoslovakien, där jag fick ägna mig åt tillbakadragandet av de sovjetiska styrkorna, och i synnerhet på grund av kuppen i augusti: i denna deltog ledarna för just de förvaltningar som har direkt att göra med ubåtarna och över huvud taget med de frågor som intresserar både press och myndigheter idag.
>
> Jag avslutade min tirad med att säga några ord som gjorde "Izvestijas" korrespondent så häpen att han ansåg sig tvungen att citera dem två gånger... Orden var dessa: 'Jag kan inte utesluta att de personer, som stod i spetsen för kuppen, också tidigare har kunnat hemlighålla ett och annat för landets ledning.' ...För mig var det sanningens minut. Och åskådarna förstod det mycket väl."

I anslutning till sin beskrivning av tiden omedelbart efter Ryzjkovs besök i Sverige skriver /sid 97/ Ingvar Carlsson: "Ubåtskränkningarna blev för mig mer och mer av ett mysterium. Å ena sidan ett flöde av uppgifter om främmande ubåtar i våra vatten. Å andra sidan aldrig några konkreta bevis på kränkningar." Detta yttrande om 1980-tal visar egentligen att det fanns ett behov 1987 att landets regering mer klart erkände att vi hade kränkningar oavsett nationalitetsfrågan. En kontroll i Thage G. Petersons "*Olof Palme som jag minns honom*" /sid 188-191 resp 210-214/ visar att pressens angrepp på Lennart Bodström och Hans von Hofstens m fl sjöofficerares på Olof Palme resulterat i mer känslor än saklig analys.

Vad är för den f d statsministern *konkreta bevis*? I verkligheten formulerade samtidigt den granskningsgrupp han berömmer sig för tillkomsten av i klara ord att de "bedömer att undervattensverksamhet förekommit på svenskt territorium" (Det fanns nämligen två handlingar, dels Dahlgrens men också en mer fyllig och daterad till januari 1988 från Bengt Wallroth på försvarsdepartementet.)

De tre granskarna, som borde ha statsministern förtroende, hade visserligen underkänt indicierna som tillräckliga för att fastställa att det var Sovjetunionen som kränkte oss, men uppenbarligen övertygats om bevisen på kränkningarnas förekomst. Samtidigt visar landets ÖB sin

statsminister en "hydrofonbild" på en 28 m lång ubåt med torn. Dvs ett konkret bevis på kränkning, men ej på att det var Sovjetunionen, vilket han väl just då var tillfreds med.

Två sidor senare säger Ingvar Carlsson att "när regeringskansliet i slutet av år 1987 underkände militärens försök att peka ut Sovjetunionen, väntade jag mig en attack från moderatledaren. Den uteblev." Kunde det inte ha berott på att ÖB, liksom till regeringen, sagt till Bildt och övriga partiledare i opposition att konkreta bevis saknades? Det skedde faktiskt vid en gemensam föredragning för dessa på lunchen efter regeringens behandling av samma fråga i allmänna beredningen den 17 december. Det fanns inte ens något *militärens försök*.

(Alla partiledare, liksom Kungen och talmannen, fick genom åren i princip samma information som den samlade regeringen. Försvarsministern självfallet rikligare och oftare. Man kan väl säga att jag såg försvaret som hela Sveriges försvar. Ett eller två år efter mitt tillträde blev jag vid ett rutinmöte hos Roine Carlsson meddelad att "kommunistpartiet" från och med nu skulle bjudas in till Chefskursen på Solbacka med en deltagare om året (Den första blev Gudrun Schyman) samt att Lars Werner skulle informeras om ubåtskränkningarna.

Jag bjöd ut honom till Berga och hämtade honom med min tjänstebil vid det gamla kanslihuset. För att spara tid började jag orienteringen i bilen. Efter ett tag, när det var dags för första meningen som skulle förklara vad vi hade för indicier på att det möjligen var Sovjetunionen som kränkte oss, avbröt Lars Werner mig och sade, "Ja, jag har inga problem med att förstå det."

Efter Rysjkovs besök (och kanske efter intervjun med mig i DN?) verkar Ingvar Carlsson dock ha varit angelägen om att få ett bättre besked i nationalitetsfrågan /sid 97/:" Jag bad mina medarbetare Hans Dahlgren och Kjell Larsson att sammanställa och bedöma tänkbara motiv för den främmande undervattenverksamheten samt hur vi mot denna bakgrund borde utforma vår politik. De samrådde med Pierre Schori och Jan Eliasson på utrikesdepartementet och Per Borg och Bengt Wallroth på försvarsdepartementet."

Själv deltog jag i ett sådant halvdagsmöte och blev upprörd över att kabinettsekreteraren inte yttrade sig en enda gång. Efter mötet drog jag in Pierre Schori i ett rum bredvid och påtalade detta, sade att jag inte var nöjd och inte visste var jag hade honom i frågan. Ett par veckor senare bjöd han mig på lunch och vi hade ett par timmars diskussion om vår säkerhetspolitiska situation med tyngdpunkt på ubåtskränkningarna. Vid detta tillfälle kunde jag inte finna någon större diskrepans i hur vi såg på kränkningarna.

Längre fram i memoarerna /sid 98/ sägs "När ubåtsfrågan kom på tal, fanns aldrig några positiva besked. Vid regeringsskiftet 1991 var frågan fortfarande olöst." Denna fråga blev naturligtvis efter hand ett trauma också för försvarsmakten. Under 1980-talet gick det väl att

hänvisa till de svårigheter som Ingvar Carlsson själv skriver om i inledningen till sitt bokslut: den långa kuststräckan (i jämförelse med tilldelade resurser kunde han ha tillagt), Östersjöns bräckta vatten och det svåra i sig att tvinga upp en ubåt, vilket en hundraprocentig nationalitetsbestämning hade krävt. Från 1992 blev det allt svårare att förklara att det var sovjetiska intrång; eller som Ingvar Carlsson skriver /sid 119/: "Varför stiger ingen matros efter Sovjetunionens fall fram och säger: 'Jo, jag var med i en av ubåtarna i vattnen vid Hårsfjärden".

Sanningen är att en del har pratat. Problemet är hur man skall veta att en som pratar har varit med om det han berättar? Han vet ju vad vi vill höra. Om ett av dessa fall måste jag ha berättat för Ingvar Carlsson, för aktuell "matros" hade en trovärdig detalj i sin beskrivning som vi kunde jämföra med egna kunskaper. Vad hjälpte det, då vi aldrig fick ut honom från Baltikum, så att han kunde konfronteras med regeringen och massmedia.

En fråga man också kan ställa sig är hur de av en polack inkallade två sovjetiska f d spetznassoldaterna, som skulle kidnappa Peter Wallenberg, hade så god kunskap om avloppstunnlarna under Södermalms berg och deras förbindelser med gatunätet att de planerat fly denna väg? Hade de möjligen varit där förut? Och de hade tillgång till en "undervattensmoped"! Varför skickades de hem så fort av det svenska rättsmaskineriet? Ingvar Carlsson borde, som ytterst ansvarig för kungahusets, riksdagens och regeringskansliets säkerhet, ha oroat sig mer under sin statsministerperiod än vad memoarerna ger uttryck för /sid 66/: " Jag förhöll mig avvaktande och konstaterade att avståndet var stort mellan påståendet om grova kränkningar ända in i Stockholms hamn och konkreta bevis på intrången."

Ingvar Carlsson sträcker sig 1999 /sid 118/ till att WP hade "de starkaste militära motiven att undersöka våra vatten". Det var också det enda vi påstod 1987.

En sovjetisk generalstabskarta över Stockholms skärgård från 1980-talet. Uppenbart hade man gjort ett stort kartläggningsarbete. Se även artikelserie i Aftonbladet 21 mars 2002.

En maximalistisk rapportering?

I Crismarts volym 21, "*Ubåtsfrågan – ett symposium*" reagerade jag på ordet "maximalistisk" och att referaten ger ett intryck av att några i diskussionen, liksom Ingvar Carlsson i sina memoarer, uttryckte sig som om de hade uppfattningen att det var en maximalistisk rapportering till regeringen från försvarsmaktens sida. Ordet dyker upp i ett inlägg /sid 69/ av kommendören Emil Svensson när symposiet behandlar "Fortsatta incidenter". I meningen med ordet "maximalistisk" sägs i en inskjuten parantes: "(skriver man i utredningen)". Den utredning som avses är Ekéus. Där står på sid 281: "Även under följande incidenter är det svårt att komma ifrån intrycket att analysgruppen genomgående inte tillhörde dem inom Försvarsmakten som ställde sig mest prövande till olika indikationer. Snarare verkar bilden från hanteringen av Hårsfjärden bekräftas: analysgruppens bedömningar blev vägledande, och dess bedömningar låg oftare åt ett *maximalistiskt* (min kursivering) än ett minimalistiskt håll."

På annat ställe i sin utredning /sid 219/ säger dock Ekéus (i anslutning till en kopia av Ubåtskommissionens tabell): "Det bör framhållas att en indikation på främmande undervattensverksamhet som givits bedömningen (1) i samband med den analys som görs i nära anslutning till varje rapporterad indikation, inte innebär att Försvarsmakten i t.ex. årsrapport rapporterar denna som konstaterad kränkning. För att så skall ske krävs ytterligare noggranna efteranalyser. Man kan således inte använda antalet indikationer (i tabellen, min anm), som givits bedömningen (1) som ett mått på antalet konstaterade kränkningar.

Sammanfattningsvis kan sägas att Försvarsmaktens uppfattning om antalet konstaterade kränkningar i stort överensstämmer med det antal som redovisats i Ubåtskommissionens betänkande." (Min kursivering.)

De två ovanstående yttrandena framstår onekligen som motstridiga, även om det naturligtvis förekom att analysgruppens slutsatser ifrågasattes vid föredragningar och ledde till inhämtande av uppfattningar från tredje part, fortsatta analyser och omprövningar. Jag upplevde inte analysgruppen som maximalistisk i förhållande till vad som blev försvarsmaktens och senare Ubåtskommissionens slutsatser. Kanske avser Ekéus i det första uttalandet de snabbrapporter som skulle lämnas in till regeringen i anslutning till varje enskild händelse, ett förfarande som regeringen krävde och med naturnödvändighet ledde till omprövningar, men då i regel av analysgruppen själv. Min uppfattning är att alla inblandade försökte finna naturliga förklaringar till händelserna, samt finna källor med specialistkunskaper inom olika möjliga områden, inte

minst det biologiska, vilket också beskrivs i utredningarna. Själv vände jag mig ofta till GD FOA för att få olika teorier prövade av denna tvärvetenskapliga institution. Till skillnad mot vad Ubåtskommissionen och Ingvar Carlsson anger /sid 116/ var FOA tidigt med i hanteringen, t o m innan jag tillträdde.

Eller spökar kanske vad Ubåtskommissionen kallar företagsbedömningar /sid 273–275/. Ekéus säger om dessa /sid 203/: " .. har utredaren pekat på de problem, som uppstår när militära operativt motiverade företagsbedömningar med något av automatik och utan noggranna övervägande översätts till företagsbedömningar, som skall tjäna till underlag för strategier eller politiska överväganden." Jag vill något kommentera denna beskrivning, liksom Ubåtskommissionens /sid 274/: "...att det under samma tidsperiod förekom ytterligare c:a 80 indikationer av samma kategori. Också en del av dem skulle kunna kopplas samman i logiska händelsekedjor. I rapporten till regeringen finns emellertid inget nämnt om dessa indikationer."

Det var med *övervägda* kriterier vi försökte skilja agnarna från vetet. Dessa kriterier omprövades vid behov nu och då när nya kunskaper tillkommit. Vid varje tillfälle orienterade vi regeringen om använda kriterier. *Automatik* var det i den meningen att vi tillämpade de valda kriterierna vid varje analys av rapporterade händelser. Serier av händelser som inte togs med i rapporteringen undantogs därför att de inte uppfyllde valda kriterier. Konstigare än så var det inte. Vad hade kritiken blivit om vi också accepterat dem? Jag upplever därför Ekéus beskrivning /sid 204/ om "...hypoteser, flertalet var för sig osäkra, som adderades till något som gjorde anspråk på en betydande grad av sannolikhet" som onyanserad. Och som kommentar till Ubåtskommissionen: regeringen orienterades även om detaljerna och om hur kriterierna användes och kan inte skylla på att den missleddes.

De områdesbeskrivna avdömningarna hade som syfte att skapa överblick för jämförelser mellan de olika åren samt i öppen information för att av sekretesskäl dölja vilka detaljer vi byggde slutsatserna på i de olika incidenterna. (Kunskap om detta kunde ju vara av värde för inkräktaren.) Överblicken var i varje fall av intresse militärt och borde ha varit det för politikerna. I deras fall fanns ju dessutom parallellt detaljerade beskrivningar av vilka enskilda indikationer som fått oss till en viss avdömning, som bedöms "ha förekommit" eller "sannolikt ha förekommit".

Kraftsamlingen i den allmänna beredningen för regeringen låg just på att i detalj redogöra för de bevis vi ansåg oss ha och vårt sökande efter naturliga förklaringar, men också för underrättelsetjänstens bilaterala samarbete och sökningar t ex efter logistiken för ubåtskränkningarna. Detsamma gäller för de föredragningar jag hade för Utrikesnämnden eller de enskilda samtal jag årligen hade med alla partiledare, naturligtvis också med Carlsson sedan han kommit i opposition. I Carlssons fall

fick jag också nu och då i uppgift av den nye statsministern, Carl Bildt, att orientera om någon akut händelse. Sedan Bildt tillträtt blev det ett större intresse för att med mig personligen diskutera olika aspekter av frågan. Jag blev kallad med jämna mellanrum för sådana diskussioner och med anledning av andra underrättelsefrågor.

Avslutningsvis skriver Ekéus /sid 334/: "Med utnyttjande av allt tillgängligt material är det min bedömning att helt säkra kränkningar under hela tjugoårsperioden är färre än tio. Därutöver kan ett trettiotal incidenter anse ha en sådan substans att möjligheten av kränkning i dessa fall bör tas på allvar". Det senare är naturligtvis ett litet smidigare sätt att uttrycka det än det militäristiska "sannolikt har förekommit", som tydligen anses för kategoriskt av en del debattörer. Med andra ord är ÖB, Ubåtskommissionen och Ekéus ganska överens om omfattningen på av försvarsmakten konstaterade kränkningar under den aktuella perioden.

De är färre än de som den norske forsvarschefen under samma period rapporterade till sin regering. I efterhand har jag fått veta att Västtyskland hade samma typ av bottenspår vid sin kust som vi i Kappelhamnsviken. I Finland förekom ej heller någon öppen rapportering. Ej heller i Fjärran Östern, som vad gäller militärgeografiska förhållanden har likheter med Norden. Vid muntliga diskussioner med marin personal i regionen framkom att de hade samma typ av besök i sina vatten och svårigheter att fastställa nationaliteten. Vilken var t ex kapaciteten i Nordkorea? Nu vet vi också mer om det senare än vad vi då visste om Sovjetunionens.

Svårigheten – eller om man så vill oförmågan – att fastställa nationalitet på ubåtar i undervattensläge eller tvinga dem till ytan för en hundraprocentig bevisföring talar i själva verket för att både politiker och militärer håller tyst om förekomsten tills man fått hundraprocentiga bevis. Mariner kan möjligen kortsiktigt vinna på att använda s k budgetubåtar i en öppen informationstjänst, men om frågetecknet efter ordet nationalitet inte snabbt rätas ut förlorar alla – och inte minst marinen – på den vilsenhet som alla osäkerheter ger upphov till i det politiska livet, inom försvaret och media samt hos folket och relationerna dem emellan. De flesta länder har som en självklarhet valt tystnadens strategi. Den politiska och militära ledningen har hanterat problemet inom sig ungefär som det under det kalla kriget till en mycket trång krets hållna svenska militära samarbetet med vissa Natoländer. Det förutsätter en ömsesidig respekt och tillit samt en inre disciplin inom de båda parterna.

Mot denna strategi talar naturligtvis den demokratiska tesen om att folket skall hållas informerade om – och då också bakgrunden till – olika politiska ställningstaganden och åtgärder. Sverige anser sig ju själv som en banerförare för ett sådant "Det öppna samhället". Vår lagstiftning skyddar anonyma källor till massmedia oavsett vad det rör sig om.

Tidningar betalar av myndighetsbeslut skattebefriade s k tipsarpengar. I realiteten fanns för oss ingen möjlighet att välja en tystnadens strategi. Ubåt 137 grundstötning i Gåsefjärden innebar i sig att vi aldrig fick en valfrihet, som t ex Finland hade. Norge startade med tystnad, men verksamheten blev massmedialt uppmärksammad vid några kraftfulla ubåtsjaktoperationer. För dem var ju nationalitetsfrågan också lätt.

Låt mig också tillägga något om optiska observationer. Dessa var genom åren väldigt många (flera tusen) och det är klart att det fanns en s k "vaktposteffekt", dvs folk trodde sig se det man spanade efter. För att acceptera optiska vittnen som trovärdiga krävde vi därför två av varandra oberoende källor, som till rummet och tiden kunde beskriva samma händelse. Dessutom måste naturligtvis händelsen i sig vara trovärdig i sin koppling till ubåtsverksamhet. Antalet fotografier (motsv) som kunde styrka händelsen var få eller tekniskt så dåliga att de i regel ej kunde användas. Ubåtskommissionen säger också /sid 282/: "Enligt vår mening har försvarsmaktens behandling av observationerna i regel genomförts på ett ansvarsfullt sätt." Däremot säger sig kommissionen så här i efterhand inte kunna analysera dem, men avslutar /sid 273/: "Vi anser dock att observationsmaterialet – särskilt mot bakgrund av de nämnda spårfynden och tekniska informationerna – ger stöd för slutsatsen att främmande undervattensverksamhet har förekommit på svenskt vatten." Även kommissionen tycker sig sålunda kunna se ett logiskt samband mellan olika typer av indikationer.

Och det är klart att det inte bara fanns vaktposteffekter bland rapporterna från såväl militära som civila källor, utan också ett mörkertal av faktiska kränkningar, som med råge kan överstiga av alla berörda parter angivna konstaterade kränkningar. Symptomatiskt är hur många människor – också i så kallad ansvarig ställning – jag mött genom åren som säger sig tro att vi har ubåtskränkningar inte p g a försvarsmaktens rapportering, utan för att man själv eller någon personlig bekant sett ett periskop eller ett ubåtstorn. Det är också självklart att många kränkningar kan ha förekommit utan att vi fått någon som helst indikation på det. Så det torde inte gå att fastställa något bortre gränsvärde av faktiska kränkningar som inträffade under de tolv åren på det sätt Ekéus utredning gör.

Får jag också avslutningvis ta upp en fråga som Mathias Mossberg i Crismarts referat från seminariet om ubåtsfrågan /Volym 21, sid 72/ tar upp från Ekéus utredning, nämligen att försvaret inte alltid följde IKFN. Orsaken till diskussionen är ju att de kränkande i undervattensverksamheten slutade att bete sig som förut eller som IKFN förväntade

sig, dvs vid varning eller i varje fall vapeninsats komma upp till ytan och stäva ut mot internationellt vatten. *Vår* efterlevnad av IKFN fick inget resultat trots skärpningar (mer än i de fall det var av oss kända västtyska incidenter, som följde ovan beskriven praxis). Menar Mossberg att vi inte skulle söka förbättra våra metoder i strävan att få undervattensverksamheten att upphöra? Målet för statsmakterna var väl att få kränkningarna av vårt sjöterritorium att upphöra? Inte att vi varje gång skulle göra som det står i IKFN, även i situationer när vi av erfarenhet kunde räkna med att inte få någon som helst effekt. IKFN är väl ett medel, inte ett mål?

Ljudindikationer och minkar

I mitt samtal med den s k granskningsgruppen från regeringskansliet har jag tidigare anmält att jag minns att vi var oense om hur en incident skulle tolkas.

Den är från 1984, i Stockholms skärgård, och består av ett s k typljud, inspelat av en passiv hydrofon, följt av en aktiv "hydrofonbild" (skrivarremsa) tagen av minsvepare med släphydrofon. Denna bild visar siluetten av en 28 m lång ubåt med torn. Problemet var att det var en dryg halvtimma mellan händelserna. Jag ville sätta ihop dessa två indikationer eftersom havsytan varit under kontroll hela tiden och inget ytfartyg passerat. Granskningsgruppen ansåg inte att de behövde höra ihop p gr a tidsskillnaden.

Typljudet är ett udda ljud, som skiljer sig markant från de komprimerade kavitationsljud som bildas av propellerns rotation och man normalt förknippar med ubåtar. En hypotes var att det var någon typ av gasutsläpp. Och vad gäller ljud i vatten var jag lika beroende av experter som någon politiker. Inom komplexa områden är vi alla beroende av sakkunskap inom vitt skilda områden. Vad vi kan göra är att ta hjälp av en tredje part, en annan expert och helst en som vi bedömde som bättre än de vi hade tillgång till inom det svenska försvaret. Förutom att vända oss till olika svenska myndigheter och institutioner kunde vi ta upp frågan i vårt bilaterala underrättelsesamarbete och då med parter vi litade på och vi trodde kanske var bättre. När det gäller typljudet fick vi svar om allt ifrån biologiska förklaringar till "det är till sin karaktär lika det ljud som en c:a 60 m lång ubåt lämnar efter sig och som är baserad uppe vid Murmansk". Denna ubåt (NATO-beteckningen India) ansågs tillhöra spetsnazförbandet vid Norra marinen med uppgift att sabotera SOSUS-linjen, som skötte bevakning under vatten åt NATO i norra Atlanten. Vi hade ej heller vid den här tidpunkten samlat in så många typljudsinspelningar att mängden talade för en biologisk orsak, som senare blev fallet med kavitationsljudet

Vi ändrade emellertid inte våra rapportkriterier med anledning av denna information. För att bli en konstaterad kränkning måste typljudet kombineras med en annan parallell indikation Vi ansåg oss fortfarande inte ha tillräckligt underlag för att ändra denna tillämpning. En gång senare, efter regeringsskiftet 1991, kom en ubåtschef upp till mig och berättade att typljudet istället kunde vara ett biologiskt ljud. Han hade förföljt ett typljud en längre tid i svenskt vatten och i en bildupptagning från periskopet sett ett manetstim. Det resulterade i den utredning med negativt resultat som Fiskeristyrelsen genomförde och som

Ubåtskommissionen beskriver /sid 216/. Ingvar Carlsson, som då alltså var i opposition, kunde minnas att han orienterades i särskild ordning omedelbart efter jag fått denna orientering. Så genom åren sökte försvaret både finna naturliga förklaringar och hålla politikerna orienterade om hur vi upplevde verkligheten.

Hypotesen om en specialubåt för Spetsnaz kom att förstärkas när vi 1988 tog vår första bild av Piranha, som visade sig vara just 28 m lång. Tidigare kriterier bibehölls dock fortfarande. Först 1992 uppfattade vi oss få en bättre knytning mellan typljudet och en 28-m-ubåt. Ubåtskommissionen beskriver kränkningen så här /sid 232/: "En av indikationerna var en typljudskontakt som under en timme följdes i sydostlig riktning av en egen ubåt, och därefter rapporterades läget till ett minröjningsfartyg. Minröjningsfartyget fick aktiv sonarkontakt och ekot klassificerades som ubåt". Också denna var 28 m lång och kommissionen har också denna incident med bland dem de betraktade som konstaterade kränkningar. Vi omprövade efter denna incident våra handlingsregler för taktisk chef så, att han skulle klassificera typljudet som (1) "ubåt" och direkt insätta vapenverkan. Däremot krävde vi fortfarande någon parallellindikation för att sammantaget rapportera det som en konstaterad kränkning till regeringen.

Naturligtvis hade vi börjat fråga oss varför undervattenkränkningarna fortsatte även efter Sovjetunionens sammanbrott. (Jag återkommer till detta i avsnittet "Ubåt 137 och nationalitetsfrågan".) Samtidigt visade ju den nyss beskrivna "hydrofonbilden" från hösten 1992 att så var fallet. Det var också detta år som någon från analysgruppen sökte upp mig utan föranmälan och konstaterade: "Äntligen, nu har vi ett tydligt kavitationsljud, som vi letat efter så länge!" Vid den sammanfattning av efteranalysen av inspelningarna som genomfördes senare, inför myndighetens rapport till regeringen för verksamheten 1992, anmäldes vid föredragningen tre fall som konstaterade kränkningar. Vid föredragningen medförde MUST personal från FOA, institution 26, som hade en teknisk genomgång av Lloyd-Mirror-mönster (med minst ett konkret exempel på sina beräkningar om ubåtens djup och avstånd till hydrofonen, uppgifter som också användes i Kommendör Emil Svenssons samtal med Ryssland) samt stödde MAna:s slutsatser. Denna personal från FOA (numera FOI) deltog också i den pressinformation som avhölls angående rapporten till regeringen med en motsvarande öppen genomgång. Så nog bidrog FOA till att kavitationsljudet 1992 godtogs som ubåt.

Hos ÖB-myndigheten, i varje fall på min nivå, tillkom i sak inget nytt 1993 vad gällde kavitationsljudet, varför rapporten för detta verksamhetsår utgick från de ställningstaganden vi gjort året innan, även om naturligtvis diskussionerna med MUST om varför undervattensverksamheten fortsatte blev allt vanligare. Sett så här i efterhand framstår det som troligt att i varje fall den verksamhet vi följt från 1980-talet upp-

hörde hösten 1992, dvs samma år som det "tydligt" karaktäriserade kavitationsljudet dök upp hos analysgruppen. Ej heller fick jag någon rapport under det första halvåret 1994 om att detta ljud var under tvivel. Jag gick i pension den 1 juli 1994.

Efter en första "pensionärssemester" var jag bjuden på Chefens för Kustflottan mottagning på Skeppsbron någon gång i augusti. Direkt som CKF, Frank Rosenius, fick syn på mig drog han mig åt sidan och berättade om vårens och sommarens händelser med alltför många inspelningar av kavitationsljudet och om misstanken om mink som i varje fall en källa till ljuden. Det är självklart att jag om jag under våren fått en orientering om ett ifrågasättande av kavitationsljudet också orienterat Carl Bildt – och Ingvar Carlsson (liksom i manetfallet). Carl Bildt diskuterade ett par gånger med mig sin strategi vad avser de ryska kontakterna och Emil Svensson orienterade fortlöpande om hur de utvecklade sig. Så jag var inte ovetande om brevets existens.

Som jag tidigare påpekat har aldrig någon Piranha köpts in trots att det varit möjligt sedan mitten av 1990-talet. Ubåtskommissionens hypotes om typljudet var att det kunde vara ett ljud sammansatt från flera källor, t ex sillstim, men det hindrar ju inte att vi ändå köpt in och prövat Piranhans ljudmönster.

Vad jag förstår är ännu 2004 inte typljudsfrågan helt löst. Vad mera är, ljud från olika källor kan vi med säkerhet ännu ej alltid skilja från varandra. Hur är det med kavitationsljuden? t ex de ljud som spelades in långt från alla öar och hade hög fart eller före introduktionen av de känsligare hydrofonerna.

Är alla inspelningar efter 1992 orsakade av minkar? Även om en stor andel av alla ljud i vatten har en s k naturlig, ofta biologisk förklaring så avger ju också ubåtar i undervattensläge många "av naturliga skäl" skapade ljud. Skulle inte Piranha efterlämna ett av oss kallat typljud finns det säkert mycket att lära sig av henne ändå.

Fredrik Bynander ger /sid 220/ ett hårt omdöme om den svenska marinens genomförande av ubåtsjakt under 1980-talet. Det hade nog inte skadat om Bynander (liksom Ingvar Carlsson) grundat sina omdömen på en analys av marinens situation. Vid Utöincidenten agerade den sista svenska jagaren.

D v s vi avvecklade intill början av 1980-talet, som en följd av försvarsbeslutet 1958, den fartygstyp som hade varit kärnan i en sådan kompetens. Förnyelsetankar hade legat i träda, då ju den svenska marinen inte längre fick ha så stora fartyg som krävs för att vara en tillräcklig plattform för både erforderlig ledning och underrättelsetjänst, målinmätning och olika vapenalternativ beroende på den taktiska situationen i ubåtsjakten. Alla helikoptrar var landbaserade. Ersättningen tog som alltid tid. Jag kan t ex nämna att den första svenskutvecklade torpeden med målsökare för ubåt och integrerad med övriga tekniska system enligt ovan kom ut i operativ tjänst ett par år in på 90-talet.

De utländska system vi prövat dessförinnan lät sig inte integreras till en effektiv helhet.

Sovjetiskt landstigningsfartyg om 2200 ton, Fst/info. "Ropucha"-klass.

Ubåt 137 och nationalitetsfrågan

Ekéus har för sin del inte skriftligt i sin utredning tagit ställning för om U-137 gjorde en avsiktlig kränkning eller ett navigatoriskt misstag. Det skulle ännu 2001 inte gå att definitivt ta ställning till, och behövdes inte för hans utredning, säger han. Muntligt har han dock uttryckt sig på ett sådant sätt att i varje fall jag tolkar det som om han anser att den kom in av misstag. Han grundar det bland annat på en sovjetiska sökoperationen vid Bornholm, som jag skall återkomma till. Ingvar Carlsson är för sin del "inte längre säker på att U-137 sökte sig in mot Karlskrona med avsikt" efter hörande av kommendör Karl Andersson 1999 /sid 114–115/. Karl Andersson däremot säger sig vara absolut säker på att det inte var avsiktligt, därför att han "talat med fiskare och andra vittnen som hört ubåten gå med bullrande dieselmotorer i övervattensläge."

För min del har jag – liksom Ubåtskommissionen – alltid ansett att U-137 gjorde ett avsiktligt intrång inte bara för alla försök att ändra i loggboken och ändrade beskrivningar av navigationshjälpmedlens status, rekapitulerat av Emil Svensson i "Slutrapport Ubåtssamtalen" 1995, utan av flera andra starka skäl: När ubåten befinner sig öster om Bornholmsgattet kan man inte vid observationer i periskopet (se hennes loggbok) missa en positionsbestämning utifrån de starka, karakteristiska fyrar som finns i olika riktningar i detta hårt trafikerade område. Därifrån läggs kursen nordostut.

Vart trodde man sig vara på väg då? I den riktningen ligger Blekinge. Man angör Utklippans fyr, som ej heller går att missa på det sätt man påstår. Men, framför allt, den ljusgloria som denna disiga kväll ligger över Karlskrona borde ha fått dem att hejda sig i sitt övervattensläge, innan man går in bland öarna, och fråga sig, "Var är vi?", och efter sin nordliga kurs också: "Vilket land är vi på väg att kränka?" Eller som Ingvar Carlsson skriver /sid 60/ om uppfattningen i den tillträdande regeringen Olof Palme: "Vi hade svårt att tro att ubåten kommit så långt inpå svenskt vatten av misstag."

Men skickar verkligen en amiral in en konventionell ubåt mot svenska skärgårdar? Ja, det verkar som om man gjorde det vid den här tiden om man jämför med t ex Utö- och Hårsfjärdenincidenterna. En fartygschef på en ubåt då, går han sedan i övervattensläge och på dieselmotor in i denna skärgård, om än i höstmörkret en disig kväll? Risken var kanske inte så stor, om man nu inte stod kvar på grund när en ny arbetsdag började i Sverige. Vem reagerar för en dieselmotor till sjöss i hårt trafikerade vatten? Hur många kan i nattmörkret skilja en ut-

ländsk från en svensk ubåt? Hur stor var risken vid den här tiden att nattetid möta ett svenskt örlogsfartyg, kustbevakningen eller ens tullen med pressade budgetar och höga personalkostnader på s k obekväm arbetstid?

Polsk ubåt Kilo.

Jag har visserligen nyligen hört att en lettisk sjöofficer, som senare blev marinchef i det fria Lettland, uppgivit att han var sökledare inom den sovjetiska Östersjömarinen vid Bornholm. Han påstår att de sökte här efter U 137 därför att de inte trodde på de uppgifter de fått från ubåten om en grundstötningsplats vid Karlskrona. Här dyker fylleriet upp igen som förklaring. Med andra ord, det skulle tala för att U-137 inte hade någon uppgift vid Karlskrona utan hamnat där av misstag! Å andra sidan berättar det också att besättningen åtminstone när grundstötning väl skett visste var de var. Vad skulle detta vittne ha för skäl att ljuga? Kanske inget, men det finns en annan möjlig förklaring till att han inte framför hela sanningen.

Nedan beskrivs att Sovjetunionen vid denna tidpunkt hade ett specialförband för bl a ubåtsuppdrag. Normalt brukar i alla stater så få som möjligt orienteras om avsedda underrättelseoperationer. Staben vid Östersjömarinen kan mycket väl ha varit utan kännedom om U-137 egentliga uppgift. En sökoperation (=skenoperation) vid Bornholm passar ju väl in med en tidig uppmaning till den förstärkta fartygsledningen att hävda en felnavigering, som FRA snappat upp i sin signalspaning. Behövs ett sådant meddelande, om det är det sanna svaret?

De olika förklaringar på 137:s grundstötning vi genom åren fått från den kränkande parten är ännu otroliga de än en sådan hypotes, inte minst vad gäller ändringar i loggboken. Det är ju också en fråga om vad man menar med avsiktlig. Om man med avsiktlig menar att ett inträngande var från början planerat, var själva uppgiften, så får vi inga bevis om vi inte får se de gamla sovjetiska arkiven. Vid någon punkt måste man emellertid ha förstått att man var på väg att kränka främmande stats territorium. Det fanns, som ovan redovisats, många tillfällen till det innan de gick på grund. I den meningen är hur som helst intrånget avsiktligt.

Karl Andersson är en tvärsäker karl. Han och jag tjänstgjorde samtidigt i Milo V, han i milostaben och jag som bataljonschef på I 15. Jag hade vid ett tillfälle som repetitionsutbildningsledare nöjet att lyda under honom. Jag säger nöjet därför han var klar och rak i sitt språk samt hade sådana kunskaper i instruktionerna till markstridsförbanden att jag inte tyckte illa vara att en sjöofficer ledde övningen med företrädesvis arméförband. Kanske som en följd av denna ömsesidiga bekantskap sökte han upp mig några gånger under min ÖB-tid, bl a för att delge mig samma uppfattning och motiv om U-137 som Ingvar Carlsson fått. Dock lyckades han inte övertyga mig med de argumenten och ej heller Ubåtskommissionen.

Jag kan däremot berätta – kanske till Ingvar Åkessons glädje – att jag lyssnade till Karl Andersson. Den videoinspelning som Åkesson pratar om /volym 21,sid 78/ blev föremål för en överprövning och därefter avförd som en naturlig förklaring efter det att Kalle Andersson för mig påtalat att just där kunde vid vissa vindar förekomma denna typ av vågbildning. Även Åkesson borde se händelsen inte bara som bevis på svårigheten att tolka bilder utan också på öppenhet från myndigheten att ompröva sina bedömningar mitt i alla de "kategoriska påståendena".

Kalle Andersson var lika kategorisk med att från bevis på avsiktliga kränkningar avföra bottenspåren i Kappelhamnsviken som åstadkomna av draggande ankare. Han ville inte vika sig för den tidigare ingenjörofficerens påpekande att rillmönstren i spåren inte kan se ut så efter ett draggande ankare, då ytterbenet måste hoppa längre än innerbenet på ett ankare som beskriver en kurva. Här var det fråga om ett bandaggregat med parallella rillmönster. Karl Andersson var så påstridig i denna fråga att vi återkom till den vid två tillfällen. Det visade sig så småningom att Ubåtskommissionen också hade uppfattningen att dessa spår var en bekräftelse på kränkning /sid 267/.

Ubåtskommissionens civila experter skrev /sid 254/ inte bara att "den stora omfattningen på nästan 2 km av parallellspår kan inte tolkas på annat sätt än orsakade av bandgående undervattensfarkoster" utan också "antalet farkoster är vanskligt att bedöma liksom enkelspårens orsak. Ett av enkelspårens passage över slingan tyder emellertid på dessa kan ha åstadkommits av en hjulgående /enbandsgående farkost.

Kabeln är enbart nedtryckt. Andra förklaringar kan uteslutas." Man uttalar sig också om orsaken till en stor grop. Den "är svårbedömd men kan härröra från större ubåt. Svårt att ge annan förklaring." Även Ubåtskommissionen själv talar i pluralis. Den väldokumenterade kränkningen i Kappelhamnsviken verkar onekligen ha utförts av ett samverkande förband med en moderubåt och minst två olika typer av bottengående farkoster, dvs var en sådan typ av operation som är typisk för diversionsförband. Analysgruppen ansåg att vi hade flera sådana genom åren även om alla indikationer på detta var svåra att entydigt bevisa.

Får jag i anslutning till kränkningen i Gåsefjärden ta upp två andra frågor där jag är kritisk till Ekéus utredning. Den första är hans påstående /bl a sid 282/ att försvarsmakten hade lyckats bättre med sina analyser om man haft öppnare linjer med regeringen och involverat utrikespolitisk expertis. Jag tror inte försvarsmaktens centrala myndigheter har mindre kontakter på handläggarnivå med sitt departement än vad som är vanligt inom andra samhällsområden. Chefen för försvarsstaben och MUST har också alltid haft regelbundna kontakter med UD och andra säkerhetsmyndigheter. Naturligtvis diskuterades undervattenkränkningarna och deras motiv på många nivåer. Det var ju försvarets viktigaste enskilda fråga. Hans Dahlgren och Jan Eliasson deltog ju också när de ställdes till försvarsstabens förfogande inför slutarbetet med rapporten hösten 1987.

När det gäller mig själv har jag redan redogjort för mina veckomöten med försvarsministern och regelbundna möten med utrikesministern, motivmötet i statsrådsberedningen m m. Låt mig bara lägga till, att jag regelbundet träffade UD:s polchef och finske ambassadören i Stockholm, Björn Alholm. Den senare och Torsten Örn tillhörde mina favoriter som "bollplank". Vid dessa möten var naturligtvis undervattensverksamheten ofta uppe, liksom vid de årliga mötena med våra utlandsbeskickningars säkerhetspolitiska handläggare, som UD hade vänligheten att organisera för mig. Men jag måste erkänna: jag har inget minne av att Ingvar Carlson med mig personligen samtalade om hur vi kunde inrikta vår underrättelsetjänst eller djupgående diskuterade vad som låg bakom våra undervattenskränkningar och vad vi kunde göra åt det. Carl Bildt tog sådana initiativ som statsminister.

Den som tror att ÖB-myndigheten hade en annan uppfattning än det politiska etablissemanget om Sveriges säkerhetspolitiska situation under det "Kalla kriget", kan ju studera det bedömande som Sten Andersson läste. Det återfinns numera i en strategisk styrning av en utredning, kallad FU 88 (ÖB 1988-04-15 Opl KH 082:633 och bilag 1 KH 310:642) och fokuserar liksom Ekéus utredning på att Sveriges säkerhet är beroende av relationerna mellan supermakterna och deras alliansers hand-

lingsmöjligheter i Europa. Synen på vad Sovjetunionen kunde tänkas ta sig till var nog mer olika mellan olika personer inom myndigheterna än mellan dem.

Den andra frågan jag vill ta upp är Ekéus utrednings eget bristande användande av den militära expertis man hade tillgång till, och som framkommer av det selektiva urvalet av fakta man tillämpar när man diskuterar motiv och kränkande stats nationalitet. Man gör t ex stor sak av att de militära planer inom WP om hur ett anfall mot Västeuropa skulle gestalta sig, som blev kända efter Tysklands återförening, inte inkluderar Sverige. Det är ju inte så konstigt, eftersom DDR tillhörde det s k TVD Väst, som inte hade några uppgifter mot Skandinavien. (I och för sig noterat, men ej beaktat i analysen.)

Planeringen mot Finland och Skandinavien låg till vissa detaljer under Leningrads militärområde, men i huvudsak i Moskva, som också svarade för samordningen av planeringen mellan operationsområdena och detta delgavs inte Berlin. Över huvud taget var sekretessen om egna planer mycket hög även mellan avdelningarna i generalstaben i Moskva. Arkiven av planeringen mot Skandinavien har ännu ingen forskare sett.

Uppdelningen i TVD kände vi till under ubåtskränkningarnas 80-tal, men inte exakt var gränsen mellan de operativa planeringsområdena låg. Att Finland och Norge i sin helhet tillhörde Leningrad/Moskva och att Danmark tillhörde TVD Väst trodde vi oss veta, men var exakt låg gränsen i Sverige med hänsyn till vårt läge i förhållande till Danmark? Någonstans söder om Öland? I Försvarshögskolans "*Att skåda Sovjetunionen i vitögat*", sex studier från det Kalla kriget under redaktörskap av Kent Zetterberg, har vi nu 2004 fått ett svar i en östtysk kartbild /på sid 237/i vilken gränsen ligger väster om Skåne, norrut genom Öresund och upp norr om Danmark för att sedan svänga västerut, dvs hela Sverige skulle också hört till Leningrads militärområdes/Moskvas planeringsansvar. Om dessa arkiv någonsin öppnas upp får vi kanske veta motiven för den underrättelsetjänst Sovjetunionen bedrev också mot oss.

När man bedömer undervattenskränkningarna måste man sätta in dem i den totala underrättelsebilden mot vårt land. Det synes inte Ekéus utredning ha gjort.

Det var i allt väsentligt Sovjetunionen, med stöd av främst Polen, som med militära förband och personal bedrev underrättelsetjänst mot och i Sverige. Därmed inte sagt att det kontinuerligt under det "Kalla kriget" fanns en sovjetisk politisk intention att invadera Sverige vid krig i Europa, men tydligen hade de militära myndigheterna fått order eller påtagit sig uppdraget att vara förberedda för att kunna anfalla också Sverige.

Hur vill Ekéus i annat fall förklara t ex "professorsfartygens" och dess besättningars tidsanpassade besök i våra kustregioner, att 49 % av det svenska flygvapnets piloter över hela landet besöktes av polska ta-

velförsäljare i hemmet eller att en rysk diplomat som lämnar in sin bil till reparation glömt kvar en karta över Sörmlandskusten med samtliga lämpliga bataljonslandstigningstränder och luftlandsättningsfält vid kusten mellan Nynäshamn och Nyköping särskilt utmärkta med egen hand? Man bör inte bortse från mängden av sådana detaljfakta i sina storstrategiska analyser. Ubåtskränkningarna passade in i ett betydligt större underrättelsemönster. Vid Hävringeincidenten 1988 låg f ö ett sovjetiskt fartyg med ubåtsräddningskapacitet på internationellt vatten utanför Hävringe. Hon tillhörde en central underrättelseorganisation.

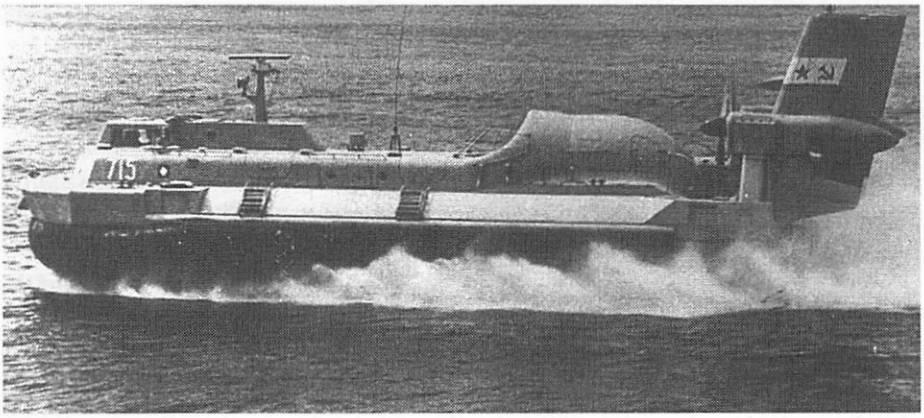

Sovjetisk svävare GUS.

Ej heller nämns i Ekéus utredning öppna uppgifter som kom redan 1998 (publicerade i flera svenska tidningar i april) från den ryske marinchefen, Vladimir Kurojedov. Han medger där att Ryssland sedan slutet av 60-talet hade specialförband, benämnda "Delfin" enligt Interfax, med uppgift att genomföra hemliga underrättelse- eller diversionsoperationer i andra länder.

Även Östersjömarinen med GRU skall ha tillgång till dessa resurser. Utredningen kunde också sagt något om Emil Svenssons uppgift (från 1995) att det fanns fler och äldre Piranha än de två vi fotograferade, särskilt mot bakrund av att den första "hydrofonbilden" av en 28-m-ubåt hade tagits två år innan de av Ryssland erkända Piranha levererades från varven. Vad var orsaken till denna Ekéus selektivitet? (Eller skall jag säga Mossbergs, vilken var den som höll i pennan åt en arbetstyngd ambassadör).

Det fanns sålunda när Carlssons memoarer och Ekéus utredning skrevs inte bara en matros, som trovärdigt bekräftat att han var här, utan t o m en amiral som bekräftar att Sovjetunionen hade organisationen för sådana operationer när undervattensverksamheten pågick i våra vatten. Tyvärr är det väl så att vi aldrig får se de underrättelsearkiv som behövs för att vi skall få full bekräftelse på vad Sovjetunionen gjorde i

våra vatten. När detta skrivs råkar det svenska ubåtsvapnet fira 100-årsjubiléum i Stockholm. En rysk ubåt är närvarande och också en ny chef för Östersjömarinen, som avslutar en intervju i SvD, som bl a tagit upp 80-talets kränkningar, med: "Ni kommer aldrig att få fram något nytt, vi kommer att säga samma sak." Ett lika kryptiskt uttalande som i den tidigare amerikanske försvarsministerns Caspar Weinbergers svenska TV-intervju för några år sedan.

En del av de personer som låg bakom detta program gräver fortfarande efter bättre bevis för att vissa Natoländer var här. Hittills presenterade indicier har en del brister. T ex Ola Tunanders försök att binda USA vid den första Hårsfjärdenincidenten. Det är svårförklarligt att den svenska marinen först skulle komma överens om en samövning med ett amerikanskt örlogsbesök inne i Stockholms hamn, i hemlighet medförande en miniubåt, vid utlöpandet och sedan med skarp ammunition bekämpa densamma. Däremot är det inte så konstigt om ett sovjetiskt underrättelseförband passar på att följa utlöpandet av den andra supermaktens fartyg. En del citat verkar också alltför utbrutna ur sitt sammanhang, som t ex omnämnandet av ett av Henry Kissingers yttrande i Lennart Ljungs dagbok, vilket nog lättare kan knytas till U-137 än till ett förment utsläppande av en amerikansk ubåt vid Hårsfjärden. Det krävs bättre bevis.

I avvaktan på det kan man som Ekéus försiktigtvis skriva /sid 344/: "Övervägande skäl talar sålunda för att motiven för undervattenskränkningarna var funktioner av en operativ planering inför en storkonflikt i Centraleuropa, och att därför motiven i vad avser intresset av intrång på svenskt vatten kunde väga jämnt mellan pakterna...*Sovjetunionen kan därför knappast uteslutas som möjlig kränkande makt.*" (Min kursivering.) Min egen uppfattning ansluter sig närmre till Ingvar Carlssons deklaration /sid 118–9/ : "Warszawapakten hade de starkaste militära motiven att undersöka våra vatten. Det kunde handla om militär planering, om underrättelseverksamhet och utbildnings- och övningsprogram. Det går inte med tillgänglig information *att utesluta att Natoubåtar någon gång kränkte våra vatten.* (Min kursivering.) Motiven var svagare än Warszawapaktens. Men de fanns. Nato planerade också för krig."

Jag har tidigare varit inne på att vi efter Sovjetunionens fall mer och mer började fråga oss varför kränkningarna fortsatte. Ett par år in på 90-talet fanns det ännu starka tecken på att man inte tänkte ge upp Baltikum, men sedan? Vi hade ju en sista "hydrofonbild" hösten 1992 och några kavitationsindikationer, som då ännu hade stor tilltro hos experterna. En bedömning var att det kanske fanns just ett sådant här hemligt diversionsförband, som det amerikanska "Seal", också i Sovjetunio-

nen. (En ann är så god som en ann!). Den politiska kontrollen av en sådan organisation kan vara svår i ett sönderfallande imperium. De kunde se sig som ansvariga intill "en bättre politisk ordning" återställts även om kuppen sommaren 1991 misslyckats.

Avslutning – Varför?

Det "jobbiga" för försvarsmakten var i första hand ifrågasättandet av att vi hade ubåtskränkningar och avsaknaden – som många i försvaret upplevde det – av klara uttalanden från regeringen i samband med att olika grupperingar började ifrågasätta det. Att vi inte kunde bevisa vem det var kunde vi leva med och fick göra under alla mina åtta år som ÖB. (Vi trodde ju ändå oss veta det.) Det är därför jag tror min minnesbild är rätt. Det jag strävade efter var att personalen som arbetade med kränkningarna skulle få känna av att regeringen trodde på dem när de konstaterade att vi hade kränkningar. Är det en efterkonstruktion? I så fall konstruerad mellan mötet den 2 december och intervjuerna drygt en månad senare i DN. Förtränger jag att mötet var stormigt?

Det kan ju vara så enkelt att vi missförstod varandra i de muntliga diskussionerna. Vi stod på oss om vår hypotes därför att vi trodde på den och betraktade diskussionerna som interna, som det går till i en militär stab, medan politikerna då trodde att vi krävde att de skulle acceptera vår hypotes med hull och hår och därmed också offentliggöra det. En kulturkrock?

Enligt Ingvar Carlsson blev han larmad av försvarsministerns medarbetare efter den 25 november och "gick i taket". Vad jag måste fråga mig är, om det nu var så alarmerande, varför inte Roine Carlsson eller Sten Andersson larmade Ingvar Carlsson redan den 11 september? Har den f d statsministern helt fel om tidpunkten i sina memoarer? När utsågs granskningsgruppen; före eller efter den 25 november?

Den rapport av Hans Dahlgren som Ekéus hänvisar till var daterad, nämligen den 7 december, dvs dagen innan Dahlgren m fl var hos mig. I denna redogör (och kommenterar) Dahlgren för beslutsunderlaget från staben vad gäller nationalitetsfrågan: "Också i det nu föreliggande dokumentets avsnitt om ubåtars nationalitet sägs att det tillgängliga underlaget **inte** medför att man kan göra en **100 %-ig säker nationalitetsbestämning.**" Dvs även för mig föredragna bilagor till rapporten erkände brister i "beviskedjan. Först då, den 8 december, kunde jag veta att granskningsgruppen kommit fram till samma reultat som jag senare ger uttryck för i missivet. Var kommer uppgiften ifrån att jag skulle försöka framtvinga ett nationsutpekande?

Som jag tidigare framfört finns det, om jag verkligen tillsammans med medarbetare besökte förvarsministern **i detta ärende** den 25 november, tecken på att vi var särskilt kallade med kort varsel. Det kan vara en följd av att någon verksam i försvarsmakten för egen del tagit

initiativ och lämnat sin version av den kommande rapporten till Roine Carlsson.

Den nye försvarsstabschefen Torsten Engberg hade tagit på sig ett stort ansvar vid färdigställandet av kränkningsrapporten och tidigt kommit i konflikt med främst analysgruppen över formuleringarna, så stor att spänningen mellan honom och analysgrupprn kändes i rummet när de föredrog ärendet. En medarbetare i analysgruppen försökte också enskilt och i särskild ordning övertyga mig om starkare skrivningar i nationalitetsfrågan än jag var beredd till. Vi hade inga konkreta bevis, bara indicier. Detta var enligt uppgift före den 25 november.

Den årliga rapporten om ubåtskränkningarna var normalt indelad i olika delar med olika sekretessgrad. Den öppna delen innehöll samma information som delgavs pressen vid en presskonferens som hölls efter det regeringen orienterats. Den "enkelhemliga" – den information som delgavs på bredden inom försvarsmakten – och den "kvalhemliga" – sådan information som endast en liten krets fick ta del av, i första hand regeringen. Det bör inte ha varit någon svårighet för försvarsministern att räkna ut att diskussionen om nationalitet skulle bli kvalificerat hemlig, så varför denna frustation?

En myndighetschef kan inte kräva att Regering gör något som den inte vill. Trodde man att vi skulle läcka till massmedia om vad vi sagt och starta en ny massmedial och moderat anklagelse om att socialdemokratin än en gång hukade sig för den store grannen i öster? Tidigare redovisade /sid 66/ citat kan tyda på det. Enligt min mening minns i så fall Ingvar Carlsson en överreaktion på något egentligen ganska självklart, nämligen att försvarsmakten förde en sådan diskussion om vem det kunde vara. Det hade snarast varit tjänstefel att inte göra det, och att inte delge dessa tankar till vår regering. För övrigt var det sedan tidigare "en offentlig hemlighet" att försvarsmakten hade en sådan uppfattning. Ingvar Carlsson skriver själv om det på t ex sid 66. Det är dock klart att det skulle vara ett obehagligt budskap för regeringen om försvarsmakten än en gång framförde det offentligt inför Ryzjkovs besök.

Denna överreaktion var tydligen så stark för Ingvar Carlsson att han fortfarande 1999 – efter 12 år – såg det som en viktig motsättning i avsnittet om ubåtsfrågan. Överreaktionen är kvar. Formuleringar som "vårdslös och ansvarslös handläggning" är inte särskilt relevanta. Påpekandet om att han minsann inte var rädd för att våga anklaga Sovjetunionen, bara vi haft täckande bevisning, var onödigt och ansträngt. Tror verkligen statsministern att jag som ÖB ansåg mig (som någon sorts Sven Anderssons efterföljare) skulle kunna tvinga honom att offentligt utpeka Sovjetunionen?

Enligt min mening är det i så fall en konstruerad kris i krisen, som beror på den allmänna inställningen hos Carlsönerna på många plan. De var misstänksamma mot militären av gammal vana. (Liksom Säpo är vi något nödvändigt ont.) Om man ville se en politisk konspiration, kunde

vi ses som medvetet stödjande Carl Bildt, den politiske huvudmotståndaren, som så många gånger utnyttjat just denna fråga för angrepp på dem. Minnena från Ubåtskyddskommitten och Olof Palmes problem spelade säkert också in (se sid 66–75) inte minst när den f d (parhästen i "Erlanders generalstab", som Olof Palme uttryckte det när jag tackade honom för förtroendet vid utnämningen och) statsministern skriver sina memoarer.

I memoarförfattaren Ingvar Carlsson känner jag med andra ord inte riktigt igen den i och för sig i vår relation något stele statsministern som jag högaktat för sitt sätt att sköta sitt jobb.

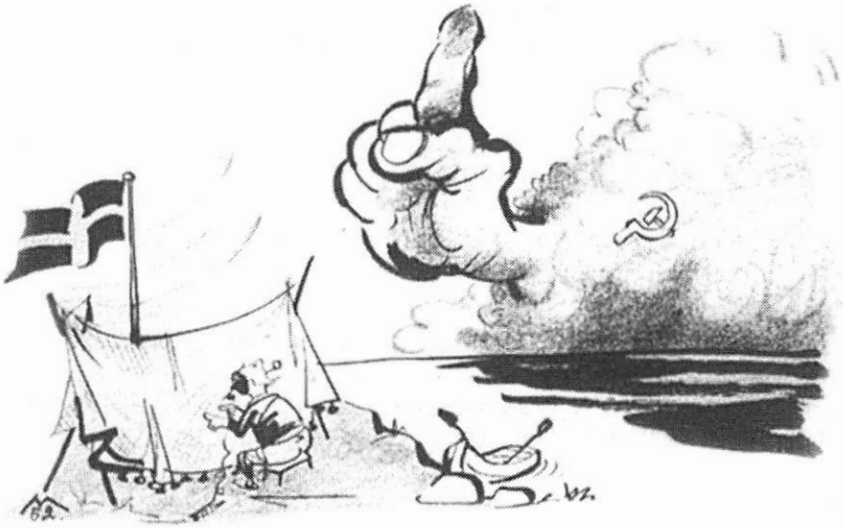

Sovjetunionens hotande finger över Sverige. Teckning av MALA/SPA.

Litteratur

Brändström, Annika. 2002. *Minkar eller ubåtar i den svenska ubåtsjakten.* Stockholm: CRISMART/FHS.

Bynander, Fredrik. 2002. *Ubåtsfrågan – ett symposium.* Stockholm: CRISMART/FHS. A publication of the crisis management Europe research program, ISSN 1650-3856 ; 21

Bynander, Fredrik. 2003. *The Rise and Fall of the Submarine threat. Threat Politices and Submarine Intrusions in Sweden 1980–2002.* Uppsala: University Library. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, , ISSN 0346-7538 ; 153

Carlsson, Ingvar. 1999. *Ur skuggan av Olof Palme.* Stockholm: Hjalmarson & Högberg Bokförlag

SOU 1995:135. *Ubåtsfrågan 1981–1994.* Rapport från Ubåtskommisionen. Stockholm: Fritzes

SOU 2001:85. *Perspektiv på ubåtsfrågan. Hantering av ubåtsfrågan politiskt och militärt.* Slutbetänkande av Ubåtsutredningen. Stockholm: Fritzes

Svensson, Emil. 1995. *Slutrapport ubåtssamtal 1995-01-24.* Avhemligad del med regeringsbeslut 30 mars 2000. Stockholm: Riksarkivet.

Tunander, Ola. 2004. *Some Remarks on the US/UK Submarine Deception In Swedish Waters in the 1980s.* Artikel vid International Peace Research Institute Oslo.

Zetterberg, Kent. 2004. *Att skåda Sovjetunionen i vitögat. Sex studier kring svenska relationer till Sovjetunionen under det kalla kriget.* Stockholm: FHS/ Instutitionen för säkerhet och strategi, FOKK Publikation 2004 nr 2

Ubåtsfrågan
– sanningen finns i betraktarens öga

I klargörande syfte tar jag i denna rapport upp fyra huvudfrågor, som jag tycker bör bli belysta också från mina erfarenheter, som en av aktörerna.

Dessa huvudfrågor avhandlar försvarsmaktens rapportering till regeringen, särskilt rapporten hösten 1987, misstaget med kavitationsljudet från 1992 samt min uppfattning om Ubåt 137, som jag också kallar den då de flesta svenskar är vana vid denna benämning; egentligen hette den ju S 363.

Stockholm i maj 2005

Bengt Gustafsson
General, ÖB 1986-1994

ISSN: 1652-5388
ISBN: 91-85401-20-X

FÖRSVARSHÖGSKOLAN

Box 27805
SE-115 93 Stockholm
www.fhs.se